

УДК 316.2

Життєвий світ Іншого та проблема його розуміння у феноменології А. Шюца

Зубарєв Олександр Сергійович – аспірант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті актуалізується проблема розуміння життєвого світу Іншого в історико-соціологічній ретроспективі. Автором експлікуються та дискутуються концепції розуміння В. Дільтея, М. Бахтіна, М. Вебера, Ч. Кулі, Дж. Г. Міда, А. Шюца, що є основоположними для «розуміючого напрямку» в соціології. Особлива увага приділяється феноменологічному підходу до життєвого світу Іншого й проблеми його розуміння, розробленому А. Шюцем. Автором проаналізована та осмислена шюцівська концепція біографічно детермінованої ситуації: експліковані такі найважливіші феноменологічні поняття, як «запас наявного знання», «релевантність» (в тому числі поняття тематичної, інтерпретативної та мотиваційної релевантності), «кінцеві області значень», «дія», «проект», «мотив» («мотив-тому-що» та «мотив-для-того-щоб»). На думку автора, представлений категоріально-поняттєвий апарат створює методологічний каркас феноменологічного вивчення життєвого світу Іншого, який може бути застосований в емпіричних дослідженнях конкретних життєвих світів.

Ключові слова: життєвий світ Іншого, розуміюча соціологія, біографічна ситуація, кінцеві області значень, запас наявного знання, система релевантності, «мотив-тому-що», «мотив-для-того-щоб».

В статье актуализируется проблема понимания жизненного мира Другого в историко-социологической ретроспективе. Автором эксплицируются и дискутируются концепции понимания В. Дильтея, М. Бахтина, М. Вебера, Ч. Кули, Дж. Г. Мида, А. Шюца, являющиеся основополагающими для «понимающего направления» в социологии. Особое внимание уделяется феноменологическому подходу к жизненному миру Другого и проблеме его понимания, разработанному А. Шюцем. Автором проанализирована и осмыслена шюцевская концепция биографически детерминированной ситуации: эксплицированы такие важнейшие феноменологические понятия, как «запас наличного знания», «релевантность» (в том числе понятия тематической, интерпретативной и мотивационной релевантности), «конечные области значений», «действие», «проект», «мотив» («мотив-потому-что» и «мотив-для-того-чтобы»). По мнению автора, раскрытый категориально-понятийный аппарат создаёт методологический каркас феноменологического изучения жизненного мира Другого, который может быть применён в эмпирических исследованиях конкретных жизненных миров.

Ключевые слова: жизненный мир Другого, понимающая социология, биографическая ситуация, конечные области значений, запас наличного знания, система релевантности, «мотив-потому-что», «мотив-для-того-чтобы».

The article is actualized the problem of understanding of the life-world of the Other in the historic-sociological retrospect. The author considered main stages of developing of sociology of understanding. The concepts by Wilhelm Dilthey, Mikhail Bakhtin, Max Weber, Charles Cooley, George Mead, Alfred Schutz which are fundamental for sociology of understanding are presented. The author pays special attention to phenomenological approach to the life-world of the Other and a problem of its understanding, developed in social phenomenology by A. Schutz. Schutz's concept of the biographical situation is analyzed in detail. Such the most important phenomenological concepts, as act, action, project, stock knowledge at hand, relevance, finite provinces of meaning and motive are defined. The article shows that Schutz uses the term "action" to designate human conduct planned by

the actor in advance. In other words, the action is based on conduct resulting from a preconceived project. According to the Schutzian reflections, all projects of forthcoming acts are based upon one's knowledge at hand at the time of projecting. Therefore, central in this theory of action is the view that projecting of action. As for the problem of relevance, it is noted that Schutz develops three different ideal types of relevances in distinguishing between "motivational", "thematic," and "interpretational relevances" mentioning that their pure expression cannot be found empirically. Furthermore, Schutz differentiates between "in-order-to motives" as the state of affairs to be brought about by the future action phantasied in its project, and "because motives," referring to past experiences which have determined the project of action. This temporal framework of motivation was the basis for Schutz's criticism of Weber's position. As for the concept of finite provinces of meaning, in article it is noted that according to Schutzian conception, the life-world includes not only the sphere of the "solitary I", but especially the social world, and particularly collectively shared ideas, such as religious, scientific, political or artistic realities with a finite meaning structure, but also fantasy and dreams worlds. But the problem of multiple worlds of experience in article isn't considered in detail. It is noted that the combination of Schutz's concept of the biographical situation and a theory of practices is possible. The author thinks that all these concepts create a methodological framework of a phenomenological research of the life-world of the Other. Directions of further research are proposed.

Keys words: life-world of the Other, sociology of understanding, biographical situation, finite provinces of meaning, stock of knowledge at hand, system of relevance, "because motives", "in-order-to motive"

Проблема розуміння життєвого світу Іншого є наріжною для суб'єктивістської соціології в усіх її варіантах, хоча займає в соціології в цілому ледве помітне місце. Це пов'язане з різними причинами, передусім із тим, що соціологія виникла як позитивна наука про суспільство, а за взірць їй були взяті науки про природу. Таким чином, довгий час увага соціологів була прикута до соціальних інститутів та їх функцій, а те, що ці інститути власне й існують тому, що індивіди можуть розуміти й розуміють одне одного, залишалося невідрефлексованим. Водночас, проблема розуміння в соціальних науках має тривалу історію та безпосередньо пов'язана з процесом визнання відмінностей методів пізнання суспільства та природи. Сьогоднішня зростаюча увага соціологів до проблематики Іншого [1] та повсякдення [2], на наш погляд, реактуалізує звернення до традиції розуміючої соціології та розробку методології розуміння життєвого світу Іншого.

Ідея відмінності методу соціальних наук від методу наук природознавчих вперше була висунута в XVII столітті італійським філософом Дж. Віко, який запропонував розрізняти науки про природу, шляхом яких людина пізнає щось чуже собі, та науки про історію – всі гуманітарні науки, в яких людина пізнає свої властні творіння [3, с.15]. Це розмежування набуло нового звучання в XVIII-XIX століттях у працях одного з основоположників герменевтики Фр. Шлейєрмахера, істориків Т. Ранке та І. Дройзена, філософів баденської школи неокантіанства В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта, а також ряду інших впливових мислителів [3, с.15-16]. Утім справді фундаментальна версія розуміючої методології соціальних наук, ґрунтована цим розрізненням, була запропонована Вільгельмом Дільтєєм [4], німецького

філософа життя, який без вагань поставив проблему розуміння у центр своїх інтелектуальних пошуків.

У своєму проєкті критики історичного розуму, яка передбачала вияснення того, яким чином структура духовного світу суб'єкта робить можливим пізнання духовної дійсності, філософ відстоює думку, що розуміння – це загальний метод «наук про дух» (Geisteswissenschaft), які протиставляються «наукам про природу» (Naturwissenschaften) та мають справу із різноманітними «проявами життя»: продуктами мислення (поняттями, судженнями, умовиводами), вчинками та вираженнями переживань. За В. Дільтеєм, варто розрізняти елементарні та вищі форми розуміння. До елементарних форм розуміння філософ відносить тлумачення окремих проявів життя, яке ґрунтується на процесі, що полягає в з'ясуванні відношення вираження до того, що в ньому виражається. Так, посмішка, сміх чи сльози як прояви життя свідчать нам про суб'єктивні переживання Іншого. Елементарне розуміння ґрунтується на аналогії та не є висновком від наслідку до причини. Натомість, вищі форми розуміння передбачають з'ясування відношення між різноманітними проявами життя Іншого та внутрішнім зв'язком, що лежить в основі цього різноманіття. Розуміння, яке вимагає від нас «перенесення-себе-на-місце-іншого», у своїй вищій формі може бути визначене як співпереживання, і якщо перше – операція, зворотна ходу дії, то друге – здійснюється паралельно з перебігом подій. Що важливо, посередником, який уможливорює розуміння між людьми, є об'єктивний дух, культура [4]. Розмах, із яким В. Дільтей працював над згаданими питаннями, широта піднятої проблематики зумовили відчутний вплив філософа на інтелектуальний клімат епохи. Що стосується соціальних наук, то дільтеєвського впливу зазнала не тільки формальна соціологія Г. Зіммеля, що зрозуміло, але й до певної міри розуміюча соціологія М. Вебера, яка прикувала увагу соціологів до проблеми суб'єктивного смислу соціальної дії.

До слова, впливу дільтеєвського варіанту філософії життя зазнав і М. Бахтін, що відчувається як за його ранніми роботами, так і пізніми, серед яких знаковою є стаття «До методології соціальних наук» (1974). Тут автор виділяє чотири етапи розуміння: 1) психофізичне сприйняття фізичного знака, 2) впізнання його (як знайомого чи незнайомого), 3) розуміння його значення в даному контексті (найближчому та більш далекому), 4) активно-діалогічне розуміння (суперечка-згода) [5, с. 381]. У М. Бахтіна розуміння не зводиться до відображення чи копіювання переживань іншої людини, а є переведенням їх до нового ціннісного плану, їх оформленням та завершенням із ззовні.

Що ж стосується М. Вебера, то вчений, апелюючи до традиції філософії життя, вийшов на позиції соціологічного номіналізму, тим самим торуючи шлях до подолання першої теоретико-методологічної кризи, в якій опинилися соціальні науки на зламі століть. Суть нової

перспективи чудово вловлюється із загальновідомого веберівського визначення, яке одночасно є тим пунктом, із якого починається його теоретизування щодо соціального світу: «Дією» ми називаємо дію людини (незалежно від того, носить вона зовнішній чи внутрішній характер, зводиться чи до невтручання чи терплячого прийняття), якщо й оскільки діючий індивід (чи індивіди) пов'язують із нею суб'єктивний смисл. «Соціальною» ми називаємо таку дію, яка за смислом, що мається на увазі діючої особою (або діючими особами) співвідноситься з дією інших людей та орієнтується на неї» [6, с. 602-603]. Із цієї дефініції випливає, що конститутивним фактором соціальності є не що інше, як суб'єктивний смисл, який може бути розкритий, а отже щоби пояснити суспільство недостатньо структурно-функціонального аналізу соціальних інститутів (за О. Контом) чи соціальних фактів (Е. Дюркгеймом), потрібно розуміти смисли та значення, які індивіди надають своїм діям та світові. Соціологія є інтерпретативно орієнтованою наукою, її методи – розуміння, тлумачення та інтерпретація, але одночасно це наука генералізуюча, її предмет не ситуативні дії індивідів, значення яких інваріантні, а дії типові, що можуть бути раціонально пояснені з точки зору їх значень та мотивів [6], [7, с. 51]. Цікаво, що М. Вебер в інтерпретативному розумінні, як і В. Дільтей, виділяє два етапи: перший етап «безпосередньо спостережуваного розуміння», на якому відбувається розуміння того, що робить людина, без подальшого пояснення смислу цієї діяльності, та другий етап «пояснювального розуміння», що передбачає розуміння її мотивів, передумов та наслідків [7, с. 50]. Варто зауважити, що в цій парадигмі унікальні суб'єктивні значення, які сам індивід надає своїм діям, цікавлять соціолога передусім у тому плані, що є основою для типових значень, які може надати цим діям дослідник, вивівши тим самим генералізований соціальний тип. Суб'єктивізм поєднується у М. Вебера з макроаналізом, про що не слід забувати, мікроаналітична перспектива ще мала бути відкрита.

Наступною важливою віхою в розробці проблеми розуміння став символічний інтеракціонізм, представники якого зосередилися вже на аналізі мікропроцесів. Підґрунтя для цієї концепції було підготовлене ідеями американського соціального психолога Чарльза Кулі. Вчений відстоював думку, що природа людини є соціальною, вона формується в результаті простих форм взаємодії та інтимного спілкування, тобто соціальної інтеракції в так званих «первинних групах», для яких характерною є невелика кількість учасників та наявність безпосередньої взаємодії між ними [3, с. 51], [8, с. 101]. У відповідності до своїх онтологічних уявлень Ч. Кулі виділяв два види пізнання: матеріальне та соціальне, яке виникає в наслідок комунікації зі свідомістю інших людей та ґрунтується на «симпатії». Оскільки суспільство в кулівській концепції тлумачиться як спільнота, яка існує як взаємодія уявлень, то пізнати Іншого, як особистість та представника певної спільноти, означає «уявити уявне», досягнути суб'єктивний мікрокосм його свідомості [3, с. 54]. Також в якості попередника символічного

інтеракціонізму називають Вільяма Томаса, співвітчизника Ч. Кулі, якому належить не менш важливі розробки поняття «настанови» та концепції «визначення ситуації», з якої випливає, що адекватне розуміння дій індивіда можливе лише зі врахуванням суб'єктивного визначення, яке він надає ситуації, в якій діє [3, с. 59].

Концепція символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда увібрала та синтезувала в собі ці ідеї. У своїх роботах Дж. Г. Мід весь час підкреслює, що Я соціальне, а «процесом, із якого виникає Я, є соціальний процес, який передбачає взаємодію індивідів у групі» [9, с. 6]. Самосвідомість як специфічно людська якість виникає тільки в наслідок соціалізації та прийняття ролі Іншого; структура соціалізованої особистості в мідовській концепції, як зазначалося, включає «Я-ініціативне» («І») та «Я-нормативне» («Ме»), з яким перше знаходиться в постійному внутрішньому діалозі [1, с. 117]. Розвиваючи ці концепти в перспективі проблематики соціального сприйняття Іншого (до речі, серед конотацій поняття «сприйняття» можна назвати й «розуміння»), Ю. Сорока зауважує, що «нормативний Інший», якого Дж. Г. Мід позначає як «Ме», по суті, контролює дії індивіда, генералізуючи та репрезентуючи настанови спільноти в його свідомості, а значить, безпосередньо впливає на взаємодію з «емпіричним Іншим» – вже реальним учасником інтеракції, який існує за допомогою соціоперцептивних категорій «свій», «чужий», «сторонній», «незнайомець», «ворог», які дослідниця об'єднує поняттям «соціокультурної номенклатури Іншого» [1, с. 118]. На думку Ю. Сороки, бачення структури особистості Дж. Г. Міда, відмінне від фрейдівського, несе в собі важливі потенції сприйняття Іншого як партнера по діалогу, спілкуванню та культурному обміну [1, с. 131]. У цілому, мідовській міркування налаштовують на розуміння реального Іншого шляхом критичної рефлексії власних настанов, тобто Іншого когнітивного, нормативного.

Ясна річ, що нашим завданням не є переказ, навіть стислий, концепцій розуміючої соціології, але ми вважаємо за доречне показати, що шюцівська й, ширше, феноменологічна соціологія з її акцентом на проблемі інтерсуб'єктивності та розуміння не була ізольована від інших. Приміром, із філософією життя, особливо в її бергсонівському варіанті, феноменологію тісно пов'язує інтерес до феномену темпоральності, із розуміючою соціологією М. Вебера проблема мотивації людської поведінки, яка вирішується А. Шюцем вже на нових підставах, а також проблема суб'єктивного смислу соціальної дії, а основні положення символічного інтеракціонізму взагалі органічно увійшли в феноменологічний дискурс шляхом введення їх в концепцію соціального конструювання реальності П. Бергером та Т. Лукманом як таких, що дозволяють пояснити існування соціуму всередині людини, тобто суспільства як суб'єктивної реальності. Власне кажучи, певна відгородженість від інших дискурсів, яку часто закидають феноменологічній соціології, аж ніяк не є основним її недоліком.

Для феноменологічної соціології А. Шюца проблема розуміння Іншого є вихідною, їй повністю присвячений один із розділів «Смислової структури повсякденного світу» (1932). Маючи на увазі під актами розуміння, по суті, всі інтенціональні акти, що є інтерпретацією власного суб'єктивного досвіду індивіда [10, с. 125], дослідник аналізує окремо етапи розуміння дії, що не має на меті комунікацію, на прикладі людини, що рубить дрова, та дії, що має на меті комунікацію, на прикладі людини, яка говорить німецькою. Виходить, резюмує Л. Юнін, що так чи інакше, а в шюцівській інтерпретації «істинним розумінням» є розуміння суб'єктивних значень Іншого, тобто експлікація контексту значень, до якого сам Інший відносить свою дію (знак), а також експлікація мотиву дії (знака) [10, с. 128]. У цілому, А. Шюц детально досліджує три види розуміння 1) розуміння як самоінтерпретація (з якого починається всі інші процеси розуміння), 2) істинне розуміння та 3) типізує розуміння [10, с. 131]. Ми зосередимося не на феноменологічній інтерпретації процесу, типів розуміння, що в шюцівській версії достатньо повно розкрита Л. Юніним [3], а на окремих поняттях, концептах, які допоможуть нам уточнити феноменологічний інструментарій розуміння життєвого світу Іншого.

Таким чином, **метою** цієї статті є реконцептуалізація феноменологічної методології дослідження життєвого світу Іншого, запропонованої А. Шюцем.

Слід сказати, що одним із найважливіших у плані методології розуміння Іншого є шюцівський концепт «біографічно детермінованої ситуації», згідно з яким дія індивіда може бути в повній мірі зрозумілою лише в більш широкому контексті пережитого ним життєвого досвіду та передбачуваного майбутнього. Минуле раз од разу аппрезентується нами в актах пригадування, а майбутнє – конститується в мріях, планах і проектах, тобто в «мисленні наперед». Поняття «біографічно детермінованої ситуації» дозволяє досліджувати життєвий світ у діахронічній перспективі, тобто з урахуванням історичної послідовності його формування, враховуючи рецепції, інтенції, протенції індивіда.

Якщо виходити із шюцівських напрацювань, то біографічно детерміновану ситуацію можна визначити як ситуацію індивіда в просторі, часі та суспільстві, яка є «осадам» (sedimentation), чи результатом його особистої історії життя, всього пережитого та освоєного досвіду. Говорити про індивіда в аспекті біографічно детермінованої ситуації, означає припускати, що його ситуація в інтерсуб'єктивному життєвому світі має свою історію, яка може бути розкрита, причому передусім самим індивідом [10, с. 11-12], [10, с. 125-126], [10, с. 371]. До біографічно визначених елементів ситуації, услід за А. Шюцем, можна віднести: запас наявного знання разом із переконаннями, думками, віруваннями всіх ступенів правдоподібності, що відносяться до непроблематизованого світу; системи тематичної, інтерпретативної та мотиваційної релевантності; насущні інтереси та систему планів, яка

відбирає із невизначеного поля непроблематизованого світу ті елементи, які потребують більш точного визначення й, отже, проблематичні; специфічну структуру й генезу запасу наявного знання індивіда, які багато в чому є унікальними. Ця унікальність, згідно А. Шюца, пов'язана з тим, що навіть якщо запас наявного знання індивід є спільний для нього й певної соціальної групи (наприклад, близьких, друзів), то історія його набуття, як правило, специфічна. Суттєві актуальні сприйняття й події внутрішнього життя (уява, фантазія, сні) індивіда в тій мірі, в якій вони справили вплив на історію життя індивіда; а також набір звичок (реакції, навички, здібності, таланти, як і здатність діяти). До цього списку необхідно також додати такий елемент біографічно детермінованої ситуації, як соціальне оточення, про яке А. Шюц чомусь тут не згадує [10, с. 372]. Утім, цей перелік не претендує на повноту, а містить лише основні елементи біографічної ситуації, які варто найперше проаналізувати.

Отож, першим важливим біографічним елементом ситуації, який слід розглянути, є запас наявного знання (*knowledge at hand*). Запас наявного знання можна визначити як схему референції, що включає в себе традиції, норми, типізації, стилі спілкування, рецепти поведінки тощо, оснований на попередньому досвіді інтерпретації життєвого світу як самого індивіда, так й інших (попередників та сучасників), що передана йому в процесі соціалізації й з якою індивід співвідносить всі свої сприйняття та переживання [10, с. 11]. Ця – структурна інтерпретація запасу наявного знання доповнюється в А. Шюца генетичною, яка полягає в тому, що запас наявного знання розглядається з точки зору генези, тобто хронологічної та біографічної послідовності формування його складових. Ввійшовши до нашого запасу наявного знання на тому чи іншому етапі життя, традиції, норми, рецепти поведінки й т. д. виявляють, як зазначає А. Шюц, особливий «профіль», обумовлений часом їх появи [10, с. 313-316].

У цілому, шюцівська концептуалізація запасу наявного знання, на нашу думку, дозволяє розглядати його як схему референції та інтерпретації, що репрезентує культурний вірець (*pattern*) групового життя, інтеріоризований індивідом та функціонуючий на індивідуальному рівні соціокультурного сприйняття та взаємодії. Що стосується поняття «культурний вірець групового життя», то чи не вперше А. Шюц вживає його в невеликому есе «Чужий: соціально-психологічний нарис» (1944) у значенні специфічних цінностей, інститутів, систем орієнтації й контролю (народні звичаї, закони, звички, традиції, етикет, манери поведінки тощо), які характеризують групу в той чи інший момент її історичного існування [10, с. 534]. Різниця між запасом знання індивіда й культурним вірцем соціальної групи, з якою він зближується та прагне досягти визнання або принаймні терплячого до себе відношення, й стає підставою ситуацію, в якій опиняється «чужий».

Далі, допомагає здійснити емпіричну інтерпретацію життєвого світу поняття «системи релевантності», зміст якого зазвичай у достатній мірі не есплікується, оскільки автори

(наприклад, Л. Іонін [3]) концентруються, як правило, на експлікації так званого «основного тезису про взаємність перспектив» (Generalthese der wechselseitigen Perspektiven), що складається з двох ідеалізацій: по-перше, ідеалізації взаємозамінності точок зору: «я вважаю само собою зрозумілим – і уважаю, що інший робить теж саме, – що, якщо нас поміняти місцями, так, щоб його «тут» стало моїм, я буду на тій же відстані від предметів і побачу їх в тій же системі типізацій, що й він; більше того, у моїй досяжності будуть ті ж предмети, що й в його (і навпаки)» [10, с. 15]. І, по-друге, ідеалізації відповідності систем релевантності: «поки немає доказів протилежного, я вважаю само собою зрозумілим, – і уважаю, що інший також, що різниця перспектив, яка витікає з унікальності наших біографічних ситуацій, нерелевантна наявним цілям кожного з нас і що «ми» припускаємо, що кожний із нас відбирає й інтерпретує реально чи потенційно спільні нам об'єкти та їх властивості однаковою чиною або, принаймні, в «емпірично ідентичній» манері, достатній для всіх практичних цілей» [10, с. 15]. Цей тезис пояснює, як взагалі стає можливе розуміння в повсякденному життєвому світі, його безпроблемне (до пори до часу) функціонування.

Власне кажучи, поняття «релевантність» прийшло до феноменології з психології, й у першому наближенні означає «відповідність», «доцільність», «значимість». Якщо щось визнається нами як релевантне, то ми маємо на увазі, що це «щось» виділяється на фоні менш значимого та повністю байдужого нам. Згідно А. Шюца, можливо говорити про різні форми релевантності, в тому числі тематичну, інтерпретативну та мотиваційну, які в купі утворюють систему релевантності як складову біографічно детермінованої ситуації у світі.

Тематична релевантність – це форма релевантності, яка полягає в тому, що предмет конституюється як проблематичний у межах неструктурованого поля неproblemатично знайомого, в наслідок чого поле структурується на тему й горизонт [10, с. 255]. У межах цієї форми релевантності виділяються два підвиди: нав'язані та ненав'язані тематичні релевантності. Нав'язані тематичні релевантності виникають тоді, коли переживання не тематизуються свідомо, а нав'язуються як тематичні саме завдяки тому, що є незнайомими, чи в наслідок «шоку», що супроводжує перехід в іншу область значень, певної соціальної взаємодії – в усіх тих випадках, коли незалежно від індивіда призупиняються вкорінені в повсякденному досвіді ідеалізації «і-так-далі» та «я-можу-це-знову». Для ненав'язаних тематичних релевантностей, навпаки, властиве свідоме структурування на тему та горизонт, яке може здійснюватися різними способами: по-перше, через свідоме надання одній темі більшого значення в порівнянні з іншою, при цьому початкова тема продовжує утримуватися, й, по-друге, через свідомий зсув уваги з однієї теми на іншу, при цьому від попередньої теми відмовляються. Для цієї групи релевантностей, які А. Шюц називає ще «внутрішніми релевантностями», суттєво те,

що ми можемо як направляти, так і не направляти нашу увагу на ознаки головної теми [10, с. 257-261].

Інтерпретативна релевантність – це форма релевантності, яка виникає тоді, коли предмет, який став тематично релевантним, на певному етапі потребує інтерпретації, тобто відповіді на питання: «Чим він може бути?». Інтерпретація передбачає підведення предмету під певний клас у відповідності до його типових ознак, на основі попереднього досвіду, конституйованого в запасі наявного знання. При цьому не весь зміст наявного знання використовується як схема інтерпретації, а лише той, який є релевантним для інтерпретації нового сприйняття [10, с. 263]. Зроблений інтерпретативний вибір (коректний або задовільний) визначає, як далі діятиме індивід.

Мотиваційна релевантність – це така форма релевантності, яка виникає у випадку, коли індивід не в змозі прийти до однозначного інтерпретативного рішення на основі інтерпретативно релевантного наявного матеріалу й вдається до певної дії або дій із метою уточнення визначення предмету. Мотиваційні релевантності також можуть бути нав'язаними та ненав'язаними. Одним з особливо актуальних предметів аналізу, на думку А. Шюца, є соціально нав'язані мотиваційні релевантності, з якими постійно маємо справу в повсякденному житті.

Ці три форми релевантності знаходяться в нерозривному взаємозв'язку й кожна з них, – а не обов'язково тематична, – може бути розглянута в якості основоположної, стати відправним пунктом для зміни двох інших, хоча це не нівелює значимість даного теоретичного розрізнення. Так, резюмує А. Шюц, теорія тематичних релевантностей вносить внесок в експлікацію поняття цінності та вирішення питання вільного вибору цінностей, теорія інтерпретативних релевантностей по-новому висвічує значення й функції методології, а теорія мотиваційної релевантності дозволяє поглибитися в проблему структури особистості та інтерсуб'єктивного розуміння [10, с. 291-292].

Концепція релевантності А. Шюца набагато ширша за ті невеликі фрагменти, які актуалізуються в сучасному соціально-феноменологічному дискурсі. Щоб у цьому переконатися, досить лише намітити деякі її контури та проблемні поля: проблема «зникнення теми» та «теми, що не відбулася», «відкладена», «перервана», «відновлена» та «втрачена» релевантності тощо. Як ці поняття можуть бути задіяні, А. Шюц показав у чудовому есе «Той, що вертається додому» (1971), де йдеться про перервану систему релевантності солдата та проблему її відновлення після повернення з фронту. До речі, основною проблемою відновлення втраченої для солдата релевантності стає схематизація та псевдотипізація його досвіду іншими [10, с. 550-556].

Далі, А.Шюц говорить про насущні інтереси та систему планів, яка відбирає з невизначеного поля непроблематизованого світу ті елементи, які потребують більш точного визначення. Цей елемент біографічно детермінованої ситуації потребує більш детальних експектацій щодо таких понять, як «дія», «проект», «мотив», які розроблюються А. Шюцем у зв'язку з переосмисленням веберівської концепції соціальної дії та мотивації. Об'єктом критики стає, зокрема, веберівське визначення мотиву як смислового контекстуального зв'язку, що виступає й для самого діяча (actor), й для стороннього спостерігача осмисленою причиною поведінки. Серед недоліків цієї дефініції, вважає дослідник, неправомірне ототожнення смислових контекстів діяча та спостерігача, понять «поведінки» та «діяльності», недостатня розробленість питання смислового контексту та двозначність терміну «мотив» [10, с. 788].

Стислу інтерпретацію понять дії, проекту та мотиву знаходимо в роботі А. Шюца «Вибір між проектами дії» (1951), яка присвячена проблемі, як діяч у повсякденному житті, розглянувши декілька варіантів дії, обирає свою майбутню поведінку (conduct). Тут вчений чітко розводить поняття «дії» (action) та «вчинку» (act): дія – це поведінка індивіда як розтягнутий у часі процес, що осмислюється заздалегідь, тобто така поведінка, яка базується на попередньо сформованому проекті; вчинок – це результат цієї поведінки, тобто завершена дія [10, с. 116]. Дія може бути як внутрішньою, прикладом якої може бути спроба вирішення наукової проблеми вченим, так і зовнішньою, тобто вбудованою в повсякденний світ. У свою чергу внутрішня дія може бути цілеспрямованою, як у наведеному прикладі, й тоді це виконання (performance), та нецілеспрямованою, як у випадку з фантазуванням, продуктом якого є мрія [10, с. 116-117]. Ці дистинкції набувають особливого значення в інтерпретації понять проекту та мотиву.

Згідно А. Шюца, будь-яке проектування ґрунтується на передбаченні майбутнього за допомогою фантазування, але не тотожне йому, оскільки, на відміну від фантазування, завжди співвіднесено із запасом наявного знання, відбувається в певних соціальних рамках, що задають умови та засоби реалізації проекту. Що важливо, відправним пунктом проектування є не уявлюваний процес майбутньої дії, а вчинок, що бачиться в *modo futuri exacti*, як пише дослідник, тобто в майбутньому завершеному часі [10, с. 118-123]. Проект – це передбачувана в фантазії ретроспекція, яка потенційно може бути реалізована [10, с. 138]. На відміну від проекту, мрія не має претензії на можливість реалізації. Проект життя – це уявлюваний індивідом генеральний план життя, що базується на запасі наявного знання, яким володіє індивід у момент проектування, та включає в себе сукупність менш тривалих проектів та планів, які можуть стосуватися різних аспектів соціального світу (освіти, шлюбу, здоров'я тощо). Такі проекти ми будемо називати «проектами меншого порядку», які зводяться до елементарних проектів окремих дій.

У найбільш загальному значенні термін «мотив» використовується для позначення очікувань, що пов'язуються діячем із його діяльністю. Мотив варто розглядати не ізольовано, а в мотиваційному контексті – тому смислового контексті, в якому діяльність «розміщена» для діяча в силу плановості дії [10, с. 789]. А. Шюц підкреслює, що поняття «мотив» може бути витлумачене двояко й, отже, включає в себе два різні смисли. Якщо йдеться про певну мету, спроектований індивідом стан справ, задля досягнення якого здійснюється дія, то такий клас мотивів А. Шюц називає мотивами «для-того-щоб». Із точки зору діяча, цей клас мотивів співвідноситься з його майбутнім. Є інший клас мотивів, які А. Шюц називає «мотивами-тому-що», які з точки зору діяча співвідносяться з його минулим та власною життєвою історією, себто тими фактами біографії, якими можна в категоріях причинності пояснити його теперішні вчинки. Мотив «тому-що» може бути експлікований, приміром у рефлексії індивіда щодо ролі сім'ї, соціального оточення чи значимих інших у виборі власного життєвого шляху. Головною відмінністю цих класів мотивів є те, що «мотив-для» пояснює конституювання діяльності, виходячи із замислу, а так званий «справжній» «мотив-тому-що» – конституювання самого проекту дії, виходячи з попередніх переживань, відбитих у запасі наявного знання [10, с. 795], [10, с. 119].

Як зазначає А. Шюц, у повсякденній мові різниця між мотивами «для-того-щоб» і «тому-що» може зітертися, оскільки для вираження мотиву «для-того-щоб» часто використовується модус «тому-що», хоча й не навпаки. Це пов'язано з об'єктивним та суб'єктивним значенням мотиву, про що також слід коротко сказати. Справа в тому, що суб'єктивно мотив співвідноситься з переживанням діяча, який перебуває в триваючому процесі діяльності. Відтак, для нього мотив завжди є те, що надає значення його процесу діяльності, інтенція реалізувати спроектований стан справ, тобто завжди мотив «для-того-щоб», – мотив «тому-що» просто не попадають у поле зору діяча. І тільки якщо дія уже відбулася, для діяча стає можливим рефлексивний поворот до своєї минулої дії, тих підстав, які спонукали його діяти так, а не інакше. Мотив «тому-що» стає доступним для аналізу лише в ретроспективному ракурсі, співвідносячись із минулими або майбутніми завершеними переживаннями [10, с. 121]. Відтак, важливим завданням соціолога-дослідника є реконструкція мотивів «для-того-щоб» і «тому-що» діючої особи, основою практичної реалізації яких є уявлення щодо світу як неproblemатизованої даності, що містяться, зокрема, в культурному взірці групового життя, та елементи біографічно детермінована ситуації індивіда у світі.

Під суттєво актуальними сприйняттями й подіями внутрішнього життя індивіда А. Шюц розуміє все пережите в межах кінцевих областей значень, тобто тих різноманітних світів досвіду, які межують зі світом повсякдення. Наразі ми не зупинятимемося на цьому питанні, яке розкрито А. Шюцем у роботі «Про множинні реальності» (1945) [10]. Відмітимо лише, що

хоча у світі фантазування та мрій акти роботи не є можливими, тим не менш вони є простором надання значення, осмислення (за М. Вебером) цих актів, які реалізуватимуться в повсякденному світі.

Що стосується передостаннього елементу біографічно детермінованої ситуації, який ми виділили услід за А. Шюцем, а саме, набору звичок, то ми пропонуємо тлумачити його в перспективі теорії практик [11]. В. Волков та О. Хархордин пропонують загальне визначення, за яким практики – це «різні впорядковані сукупності навичок інтенційної діяльності, які в той же час розкривають можливості для людини відбутися в тій чи іншій соціальній якості» [11, с.22]. Важливою перевагою практик у плані соціологічного вивчення є їх емпірична фіксованість, що ймовірно й зумовлює популярність цієї теорії. Як правило, в сучасній соціології аналізуються різні види практик: освітні, повсякденні, релігійні тощо.

Таким чином, експліковані поняття створюють каркас феноменологічного дослідження життєвого світу Іншого, який, на наш погляд, цілком придатний для використання *in concrete*. Евристичні можливості даного підходу можуть бути виявленні при безпосередньому застосуванні в емпіричних дослідженнях у межах соціології культури, релігії, соціологічного аналізу нетиповості тощо. Серед подальших напрямків теоретизування, особливо цікавим та багатообіцяючим нам видається синтез ідей А. Шюца та російського філолога, філософа М. Бахтіна [12]. Обидва виходили з розуміння того, що Інший – це трансцендентний нам світ, але, в концепції М. Бахтіна [5], ця трансцендентність урівноважується тим, що з позиції поза Іншим нам стають доступні плани та сектори універсуму, які Іншому з його позиції є недоступними, і навпаки. Це зумовлює непересічну цінність кожного з нас одне для одного, адже Інший володіє певним «надлишок бачення» та знання щодо нас, а ми – щодо нього. З позиції «позазнаходженості» стає можливе завершення та оформлення життя в новому ціннісному контексті, новому плані, яким цілком можуть бути категорії і поняття соціальної феноменології.

Література:

1. Сорока Ю. Г. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого: монографія / Юлія Сорока. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 332с
2. Штомпка П. В. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П.В. Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С.3-13.
3. Ионин Л.Г. Понимающая социология: историко-критический анализ / Л.Г.Ионин. – М.: Наука, 1979. – 208с
4. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – №4. – 1988. – С.135-152.

5. Бахтин М.М. Собрание сочинений в 7 томах. Том 1. Философская эстетика 1920-х годов / М.М. Бахтин. – М.: Издательство «Русские словари», «Языки славянских культур», 2003. – 958с.
6. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808с.
7. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В.В. Семенова. – М.: Институт социологии РАН, Добросвет, 1998. – 292с.
8. Аберкромби Н. Социологический словарь; пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер; под ред. С.А. Ерофеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 620с.
9. Мид Дж. Г. Я и организм; Я и субъективное; «I» и «me»; «I» и «me» как фазы человеческого Я (фрагменты из книги «Разум, Я и общество») / Дж. Г. Мид. Перевод В.Г. Николаева. — Источник: Социальные и гуманитарные науки. Серия 11. Социология. 1997, № 4. С. 162-195.
10. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А.Шюц; пер. с нем. и англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004.–1056с. – (Серия «Книга света»).
11. Волков В.В. Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. – 298с.
12. Зубарев А. Возможности и перспективы использования концепции М. Бахтина в социологической интерпретации жизненного мира / А. Зубарев // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. 2014. № (19). С.102–109.